

Սերերիանոսի, թուի ինձ թէ երկացունց բնագրացդ թարգմանիչն ընթերցած է զՎորեան գրութիւնս ։
Այս երեք կարգի արդիւնքներուն վրայ յենալով՝ Նորայր կը հասնի հետեւեալ եղբակցուն թիւններուն ։ (Յառաջ. էջ ԺԲ.)

1. Թէ Ագաթանգեղոս եւ միւս երեւակ բնագիրներ Վորիւնի թարգմանութիւններն են հաստատեալ, եւ ոչ «այլը որպէս յառաժանաց նորա» ։

2. Թէ Վարդ Մարգարէն եւ շորթ թարգմանութիւնները կը տարբերին Առաջին թարգմանչաց հայկաբանութենէն ։

3. Թէ Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Մակարայեցիք եւ Եւթալ ձեռք ձեռքի կ'երթան կը խառնուին Մարգարէի վերջին մէջ, «իրեւ հարազատ եղբարք ի գիրկս միոյ եւ նորին հօր» ։

4. Թէ Վորիւն չէր կրնար բանադալել Ագաթանգեղոսէն եւ Բիւզանդէն, «քանզի շատ հաւանական է որ երկու պատգաբէրքը Նորգանդիս ինքն յորինան կենսագրութեան Մաշտոցի» ։

Առաջին են — կը հարցնեն Նորայր — այնչափ այնչափ նոյնութիւնք եւ նմանութիւնք Վարդ Մարգարէի, Ագաթանգեղի, Բիւզանդայ ի միջի կողմանէ, եւ ի միւսմէ կողմանէ՝ շորեցունց թարգմանութեանցն ։ Ինչո՞ք եւ թաղին Առաժանիչ բառը կը պատահի — Մարգարէն դուրս — ճշդիւ Ագաթանգեղոսի մէջ, եւ Մակարայեցեոց Առաժանիչ ծանօթ է ոչ միայն Մաշտոցի կենսագրին, այլ եւ Ագաթանգեղոսի եւ Բիւզանդի ։

Այս եղբակցութիւններուն հասնելու համար՝ երկաթէ ծանր գնդակներով կը խաղայ Նորայր, կը տեղափոխէ դանդաղ, ապրի անդին կը նետէ տրուանական օդութեամբ մը, առանց ամենափոքր նշանի յազնութեան կամ ճշան, առանց շնչապառ մնալու ։ Ինչ ծանր գործ՝ համեմատել Վորեան Մարգարէի նախ Ագաթանգեղոսի, յետոյ Բիւզանդայ, եւ յաշորթարք Մակարայեցեոց եւ Եւթալի հետ ։

Չօրեղ մկուսքի երկրորդ գործ մին ալ է՝ համեմատել Վորիւն վարդապետի շորթ թարգմանութիւններն իրարու հետ, Ագաթանգեղոսի Բիւզանդի հետ, Ագաթանգեղոսի Մակարայեցեոց հետ, Ագաթանգեղոսի Եւթալի հետ, Բիւզանդի Մակարայեցեոց հետ, Բիւզանդի՝ Եւթալի հետ, Մարգարէի՝ Եւթալի հետ ։ Այս բաւական չէր ։

«Հինգ բնագիրս Ոսկեգարուն (Յառաջ. էջ ԺԵ.) համեմատելով ընդ այլ խառնուելու երկու մասեւնագրութիւննայն ժամանակին, 624 նմանութիւնք եւ նոյնութիւնք ունայ համեմտելին զի թէ Վորիւն է թարգմանիչ Ագաթանգեղի, Բիւզանդայ, Մակարայեցեոց եւ Եւթալի» ։

Եւ համեմատ գերասանի մը վայելի կերպարանքով Նորայր՝ մատենադասին թեմին վրայ ելած, կ'ողջունէ աջէն, կը խոնարհի ձախէն, ունենալով միակ տենչ մը, այսինքն՝ արժանանալ համեմտելուն վստահութեանը ։

«Որպիսի եւ վճիռ արձակէ քննադատութիւնը գնտեսնես, կը համարակիմ ընթերցել միայնութեամբ պիտի վկայուի որ ի հրապարակ հանած եմ անկեղծ գործ մի, որ հաւատարմեամբով

ամփոփեալ են իմ կարծեաց թէ նպատաւորքն եւ թէ անպատաւորքն» ։

Եւ քիչ մը վերջը ։

«Յայտնափ հոռուար գումարութենէ թերեւս ինչ ինչ յապաւի վերլուիչեալ գրութեանովք Առաջին Աշակերտաց՝ որ յետագիւր վճիռի մէջ առ հռչիկ (ուշագրութիւն) անտես եղան յիշեն, թերեւս եւ ինչ ինչ վերկած է ի հրատարակելոյն իմ մուսալութեամբ» ։

Պիտի զգե՞ծ անիմ — կը յուսամ — հանրութեան համեմատութեամբ տող որ գեւա օրինակելով այս նշանաւոր յառաջարկին վերջին պարբերութիւններէն, որոնց մէջ հեղինակին անմասկան նկարագիր, ուղիղ գաղաղութիւնը, եւ անկեղծութիւնը համարութեամբ կը լեցնեն ամեն ուշագիւր ընթերցողի միտքը ։ Նորայրի խնդրածը փոքր բան մըն է, շատ փոքր նկատուած մըն է, զոր՝ աւագ՝ շատաք, իրմէ զատ, կը զանաւոր ճշմարիտ արժանիք ունեցող վատասաւորներու ։

«Կը կ'ընեմ դասերս փափաք մի յայտնելով ։ Ի Հայկական Բաժանմունքներն, ի Քննադատի, ի Տեղեկութիւնն, յԱշակի, եւ յառաջիկայ երկաթիւութեան, ամենայն ուրեք երբ օգտուած եմ յայլոց գրութեանց՝ ոչ գնահատելի անուն լրած եմ եւ ոչ զմտնելի ։ Երբ այլք կ'օգտուին յիմ գրութեանց վատաստից, կը փափաքեմ որ արժանի համարին յիշատակիլ զայն՝ նման չունալով խառնուելու ։

Ըստ իս՝ Նորայր արտօնեալ էր աւելի ազգուկերպով շնչալուծ իր հեղինակի իրաւունքներուն վրայ, վասն զի մատենագրական ներկայ բարեբուն մէջ՝ արժանութեան եւ փափկութեան նկատմամբը դիւրաւ կը բխանան օմանց՝ ինքնապաշտ փառաւորներու միջանութեանը գէժ բռնելով ։

Նորայր իրաւամբ կը պահանջէ, պարագայէս ։

Տուք զՆորառն՝ Նորառն ։ ԳՐ. ՄԱՍԽԱՍՍ

ՎԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿՑ. ՆԱՇՐԱԳԵՏ ԲՈՒԹՅԱՆԵՆՆ

Ըրոմեմեմեմեմեմեմ

Բայց նախ կ'արժէ կարգալ Ագգային իշխանութեան հրատարակած անտեղի մէկ գիրք, որ արգելք կը յարուցանէր Ուղղափառութեան եւ Տարեցոյցի գէժ, եւ որ է հետեւեալը ։

«Նշեալ տարի տեւորի մը բերին ի Պարսկաբարձար ապագութեան հրաման տանելու ։ Զողեւոր ժողովը զայն քննելով արժան չտեսաւ անոր հրատարակելը ։ Այս տարի կը տեսնենք, որ նոյն տեւորակն քանի մը տեղուկներ փոխվելով՝ առանց Պարսկաբարձար բերելու եւ առանց չողեւոր ժողովոյն գիտութեանը՝ Տարեցոյց, անուամբ ապօրէն է ։

«Մատեն. Դ. Տարի. Թիւ 157, ԵՂ. 27 Յուլի 1855»

«Այս անտրակտին հրատարակմանը անցնել տարի մեր հրաման չտալուն պատճառը՝ իր անսովոր լեզուն եւ մէջի յառեւում փոփոխութիւնները կամ նորակաւութիւններն էին։ Այս անգամ անհեղձով որ Արագածն Վախճանի հոգի եւ Պարսկաբաց անուամբը հրատարակվէր եւ շատ ցաւեցանք։ Եւ քննութիւն ընելով ստաղգեցինք որ Աւստմանական փոքրիկ աւազ քաղին հրատարակմանը տեղեակ չէր։ Եւ մանաւանդ հայտնաւ եւ ընդունան չէր անոր անսովոր ոճն ու առաջարկած նորակաւութիւնները, այլ միայն մէջը թողնաւ մէջը հեղինակի եղբոր ինք իր կամքը տասնի փորձ ըլ բերել էր՝ աւելի բանասիրական օգուտ ըլ ընելու դիտաւորութեամբ, բան թէ ասով ապրին բուն օրացոյցին մէջ անսովոր փոփոխութիւններ մտցնելու մտաքնն։»

«Գրարձեալ առէ առաջ նոյն հեղինակը ինքն իրեն աշխարհարարաւ լեզուն կանոնաւորելու մտքը քերականութիւն մ'աւ տպել տուէր որ Ուղղութեամբն անուամբ. անոր ալ ապրիւմէ Հոգեւորական փոքրիկ անգլիան չէր։ Եւ ոչ ալ ապրիւն ուսումնականները անոր կարգին ու անոյն հասնէր էին. ուստի հարկաւ չուէջինք որ գլորցնէրու մէջ անոր դասաւորութիւնը ըլլայ։ Բայց հիմա իմանալով որ Հեղինակը քանի մը պարտաւոր դասաւորութիւնը յօժարեցողութեան էր քանի դաս տալու իրենց աշակերտացը, ներկայ ամսոյն 18 թուականով գումարակը Հոգեւոր եւ Աշխարհական փոքրիկ օրոյնմարմնը եւ ապրիւնն ուսումնականաց ինքնաւորութեան արգիւցնելու եւ հաստատեցնել, որ թէ Յարսնոցը եւ թէ Ուղղութեան փոքրիկ գլորցնէրը չի մտնեն դաս չարկին։»

«Երբ ապրին աշխարհարարաւ լեզուն հիմը գրաբան է, եւ հիմքին աշխարհարարաւ լեզուն ուսման անկարգութիւնն ու անհամարձեցութիւնը մէջի օտար բառերն են. ուստի անոր մարբութեանը եւ գեղեցկութեանը օգնել ուղղութեան միայն պէտք է որ անոր մէջն օտար ու խորթ բառերն ու ֆրէզ դուրս մզէ, ու հնար եղանակ չափ անոնց տեղը գրաբան բառեր ու ոճեր մտցնելով գործանան լեզունքը ան երաւունքօր հախնեաց բուն լեզուն ծառայելու։ Այս այս է այս ինքնայն փայ ապրին կամը ու պարտքը։ Եւ այս պէտք է ըլլայ բոլոր ուսումնականաց ալ շնորհ ի պատիւ ապրին։»

1855 յունիւր 25

Ի Պարտիւթութեան Հայոց

Ի Գումարաւոր։

Այս պաշտօնական պարսաւագրին կամ լաւ եւս՝ արգելադրին հրատարակութեան միջոցին է, որ Գր. Օսեան ընդմ համակողջ Ռուսիաներն, անոր քարոզութիւնները, համակողջ իմանաւոր եւ մոլեգնալի կուսակցի անոր ընդունած լեզուն, կը սկսէր շարք մը ընտիր նամակներու եւ կ'ուղղէր զանոնք խաչատուր Պարսիկացիներ, որ կը գտնուէր Պարսիւ։ Այս նամակներէն չորսը, զորս ժամանակին սուսան է ինձիս. Գ. Միտաբեան, կը ընդլայացնենմ ահա հոս. այս նամակները ոչ միայն Օսեանի զգացողութեան յայտարարն են եւ արձան յիշատակի, այլ եւ ճշգրիտ պատկերը մեր այն աստեղան կղերին կրթութեան եւ Պոլսահայ մարբերուն, որոնք գրեթէ մեծ մասամբ տաւկաւին խաւարարորդ տգիտութեան մէջ կը լողային։

Կարգանք ուրեմ Գր. Օսեանը,

Օր Արդանանց Զորադարաց, 3/15 Փետր. 1855-ի սկիւտար։

Պատուական Բարեկամք։

«Ընցած Բոստոյով Համառօտի ծանուցի մեզի, ժեղի իմեցանք անսկիւնելի ու յանձնարական վերականգնումը։ Այս անգամ կը գրեմ առաջի, տեղին տեղը, պատուականութիւնը — Նորոտ երեք ներկայացող էնչոյն Պոլսի մէջ, Կարապետ Եպիսկոպոս, առաջնորդ Արքեպիսկոպոսը (հնչեալ կերպով), որ միայն Պատարարաւորական փոքրիկ ըլլալու համար եկած է Պոլսի, կարծեմ, ինչպէս որ է ալ։ Գործը նպիսկապատ, առաջնորդ Պրոսպար։ Մատթեոս Եպիսկոպոս, առաջնորդ Իսիդոր։ Այս երեքները, յաւ կը ծանուցն, ընտիր մարդ ըլլանք. ասանք՝ ի Պոլսի եկած են, ազմաւ կերպ յարուելով, իրենց հովութեան յանձնած վիճակներուն մէջ. փոքրիկ եղբորներն յետին ատենան օտոճ ու կանխատար իրենցմէ։ (Գիտես նաեւ որ ասանք ալ ռուին Պատարարականութեան)։ Գիտես ալ որ Մատթեոս Եպիսկոպոսը գիրք մըն է յինան, զոր տպել աւալ կուգէր անցանքները, եւ որի տպագրութեանն արգելք էղան, անանկ մարդիկ որ տպագրութեան պատուութիւն կը քարոզէին, երբ իրենց գիրք մ'ունին տպելու, եւ ասոր դէմ կ'եննէ, երբ ուրիշ մըն է գիրք հանուցը։ Գիտես որ այն ատեն Մատթեոս Եպիսկոպոսը այս արգելքը Ռուսական իւր հարկի կողմէ կարծած էր, եւ ըստանաւ որպէս մեկ։ Գիտես՝ որ վարչականութեան ռուսական զորհուրդին օրինակներն են, զի՜ ու՛ որ դուրի մէջորդ մ'ունէր, որբա՛ր ստատան մ'ունէր — Գիտես նաեւ որ Զամառնան կողմակցութիւնը՝ միայն գէշ ալցով, կը նայեր Ռուսական իւր հարկի հաստատութեանը, որի արգելքը ըլլաւ ուզած էր, եւ որի դէմ դուրեք նիւթած էր միշտ, այլ եւ մանաւորապէս մեզի ու մեր գործերուն հակառակ ու թշնամի էր. — Բնէ պատանաւով, ան ալ գիտես. — այդ կողմակցութիւնը՝ մեր մեռած կը կարծէինք զանի, թի՛մած է եղեր միայն, սա ալ ըսած էիք դու մեզի։ — Ուրիշ կողմակցութիւն մը կ'այ ապրին մէջ, գիտես որ ան ալ երգող էր ըսած ընկնելով. Ռուսական իւր հարկի ընդմարտը պատերազմ էր հրատարակած մեզի դէմէ. — Արք. ապրի միտ գիր ըսածներու, զի նշանաւոր բաներ են ասանք։»

Այս երեք տարբեր տարութիւնները մտերմ՝ ձեռք մեզի տուն իրարու, ընդհանուր որ մը հանելու համար — Եւ աւստիկ ինչպէս։»

«Տատան Բօճանեան աղբին թէլագրութեանը՝ Պաշեան Կարապետ ազան, Հոգեւոր փոքրիկ անդամ կարգած էր, վերոյիշեալ երեք նպիսկապոսները, Հոգեւոր փոքրիկ իշխանութեան ծիրն յանձնու ընդարակելով, մասնաւորապէս՝ անոր ձեռքը յանձնելով նաեւ՝ աղբային դասաւորութեանը եւ աղբային տպագրութեանը, եւ ասի՜ նոր սահմանադրութեան մէջ, զոր Կարապետ փոքրիկ տուն է եղեր, երկու ամբարներուն առաջնորդութեանը, առ Հոգեւոր փոքրիկ։ — Ենէ ի՞նչպէս, Հոգեւոր փոքրիկ Սերգեյ ընտանեան ատենի եր փոխված։ — Պիտի պատմութիւնը առաջին մեծակարգութեանը, իր հրաշալի երախայրէր. . .

«Ընցած տարուն վերելքը Յարցոյց անուանով զբարեյի մ'ի լայն ընծայվեցան։ Գիտես արգէն, Էնը բան է Յարցոյցը, Բնէ մ'ունիկի եղաւ, բայց անակողջ ալ ինչ մը ծախվեցաւ։ Եւ ապրի ընդունակութիւն գտաւ. Հասարակութեանն իրողութեան, ինչպէս Գիտէք, ասանկ փրկերը իմացականութիւններու գիրքերն ոգեգահնին են։ — Պաշեան չ'անցնէ, Ս. Պատարարական նամակ մը կուգայ Գումարաւորին, որ Յարցոյցը զբարեյաճաններէն ետ առաջ ու ալ չի ծախվի. միանգամայն Պն. Մարտիրոս Մեհնախըն՝ ի

1 Եւտոյ՝ Պատարար Կ. Պոլսի 1858—1860ին, Կաթիւն-դիկա իմեցանայ 1866ին — 1882։

2 Նախկին Պատարար Կ. Պոլսի 1844—1848, եւ յետոյ Կաթիւն-դիկա իմեցանայ 1858—1866։

Պատրիարքարան կը կանչէի: Մտապաշ ըսելու որ այս նամակը չ'էկած, արդէն՝ Յունիսը 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

սակցի, — Իրաւ ալ՝ կերթայ Ռուսիաներ, Հետեւեալ
որ, Գլ. 28: Հ. Ժողովը Պատրիարքին քով գումարած
կըսէր: Բէ կառէ, էր նստի, մէջ մ'ալ նայի՞ր Մատ-
թէոս Եպիսկոպոս առնէ՛նք, բոլոր Հ. Ժողովը ետեւէն,
մէկ մարդու մը պէս կ'էնչէն, զուր կ'երթան... Երեւան
Պատրիարքն ու Ռուսիաները Ռուսիաները կըսարցէ՛ն «ա-
ստից մը գնացին. ինծի Հրամայեցէր որ զամ ու խօսիմ
Հետեւին. Հինգ որ եկայ, կընէն կ'երթան»: Եւ պատաս-
խանէ Պատրիարքը. «անոր ընկերներն ինծի կ'առնեցին.
որդուսն որդուս է կըսեն: Գերագոյն Ժողովը ալ Հա-
նուածին տըսան: Ե. մեր լու գէթ վիճարարէ՛լ Հեղինակին
Հետ»: — «Ը՛տ է, ինծի տալից պատասխանին, կըսէ Ռու-
սիաներ. ըսէր թէ ես մարդութեան մը կամ սխալ մը մէջ
գտնուած էի. իրենք՝ իբր Հոգեւոր Լայցը, պարզութիւն եր
գն Հանգեղէլ. մանաւանդ որ ես խառնացած էի որ ես
աւանձ սխալուած, թէ՛ ըսեցին ինծի, անոր լու գէթ ինծի
Հետ խօսարարէ՛լ ու այս պատասխանելու Հերթը կ'ստանայ: Ես
աւանդ այս պատասխանելով կ'երթիմ»: Այն միջոցին Պատ-
րիարք թուով մը կը Հանձնէ կըսցին, Մատթէոս ուղարկուի,
որի մէջ Հ. Ժողովը Ռ. զգալիութեան ինչն ու Զորացոյցը նա-
խապահան խօսեցնով արդիւնէն ետեւ: Ռուսիաներին Հա-
մար ալ. «Կանխեցի, խօսեցաք Հետը, ինչ ալ Համազ-
կեաց, ըստըստեալ ու ես կ'առնէմ, լուսն է եղբի: Ռուսի-
աները կըսէ Պատրիարքին. «ասոր մէջ բան մը կայ որ անկա-
րիւ է որ ընդարձակ. ըստըստեալ ու Իր արտաւերը,
զիտեք որ Հ. Ժողովը յեղծուցաւ ինծի Հետ, սխալուած ալ
թէ՛ն ունի: Է՛նչոյց ինծի. ուստի զիտեցան եղբի որ պիտի
գէ՛տ գրէ՛մ ասոր: Այն ատեն Սրբազանը կը պատասխանէ,
«ես իմ թիւեանին կը գրէմ որ միջոցն աստից. արդէն գրած
է՛մ որ քցեցարք ու կարգէ գնէ: «Հրամայեցին ապաւնէր.
կըսէ Ռուսիաներ, ուղարկուաւ պէս գրելու ես ալ ետքը
ապաւնէ՛մ, սխալ ըսեցինք ու Հերթեցին, Աստի՛կ կը
մեկնի: Գուրաւ կըսարցէ՛ն «Զոր են Հ. Ժողովը, «վէթին
օտան են, կը պատասխանէ...»

«Հիմա ըսէ՛րք որ, յայտարարութիւն մը կը տրուի
Մատիւն մէջ, ազալին կ'առաջարկութեան կողմէն, բոլորովն
խաբար Ռուսիաներին տեսածնէ: Հոս ամենեւին խօսը
յոսկայ կ'ընտանի, եւ բոլոր յայտարարութիւն ամբաստանու-
թիւնը կը բնագոյն լինի վրա: — Գերագոյն Ժողովը Հաւա-
նութեան զինք կ'առնէն արդեւոր, կ'ըսէր զարկելու բան իւր
ըսելով, ճշտապէս կ'անդերծին, «ընէ Հերետիկոսութեան
ու անՀաւատութեանը կը քարոզեն, բայց կ'ամբողջան-
այցը կը վախճան, վառ — սիրտ ու վառ կոտ թէ՛ն առա-
կաները, Հրապարակաւ ըսելու զայն: Եւ Բ'շուր կ'ըլ-
լան այս ամէն. որովհետեւ երես լուսնին ի՛ Պէնի-
թալ. որովհետեւ Մատթէոս Եպիսկոպոս, շարաւոր
կարծիքով մը՝ Հազար եւ միայն. որովհետեւ Զորացոյցը
խորհուրդովն չէր — Բայց ի՛նչ ըսած եղած: Մատ-
թէոս Եպիսկոպոս կարծեց սխալ անէլ, անակ մարդեր որ
իրեն ըսած է լուսնին, Զորացոյցն կողմնակցութիւնը կար-
ծեց թէ խառնապատկութեան կոնգրէսը եւ պիտի վախճանէն
արդեւոր, մեր եւ Ռ. զգալիութեան ճակատը. չեղբի
խելը՝ թէ միշտ աղէն զիրեքն են որ կ'ընեն ի՛ Ես. Ես
կ'անցնէ: Զորացոյցն կողմնակցութեան կարծե՛ք՝ թէ այդ արդեւ-
քով ու զառախարակութեան ու ապարարութիւնը ճանի
անցնելով, յառաջդիմութեան ճանախ աղեցն, Է՛նի-
ստեն խառնութեանը թէ բոլոր կ'ընէր, մէկ մարդիկ ըս-
պարկաւ թէ անանան ու զառախարակութեան զէ՛նը առ-
կելին, անոր Հոր քայլերուն անէն պէտք է որ վիճէր մէկ
չէրք որ զառախարակութեան անալ երթայ... Սեր-
նակուս ամէնք մեկին կարծեցին թէ ասով իր օրրանին մէջ
մե. օրրանը զարդի լուսնին, չեղբի՛նք՝ անմոտեցը, թէ թախ-
առաւ. անի: Կարծեցին թէ յարգեցին ըսելու, օսելու ու
առաւ. քան երեք յարգեց ինչ այսոր...»

Բարեկամք

Գ. Ս. Օստան.

Օտեանի այս նշանաւոր նամակէն քիչ մը վերջը՝ Գ. Պարտիզպանի ալ կը գրէր նամակ մը իր եղբորը. այդ նամակին պարունակութիւնը եւ նիւթը թէեւ չի տարբերիր վերջ գրեալէն, բայց քանի մը մանրամասնութիւններ ունենայուն, կ'արժէ կ'արդայ, թէ իսկ ընդօրինակութիւն եղած ըլլայ այն Օտեանի նամակէն, Աւստիկ այն.

«31 յունիս. 1855. Իւզքիւտար:

Արժանապարզ Նշայր Բերեցեալ 'ի օրու:

Հոգեւորական ժողովին, կամ լաւ եւս ըսելով՝ Սրբաբնութեան առեանին կողմէն տարեցոյցի պատրաստութեամբ նորՀոգեւորին գէտ փրժանի փութորիկը անցած երկուշաբթի Գրեցի ձեզի. նոյն գրեալ մէջ ըսեր էի՝ որ Մ. Ռուսինեանը, Միւս Հնչիւսի Գ. Մարտիրոսն՝ ու Պարտեցին՝ շարժմ օրը Պարտիրոսըն Գրեցին ասոր ժողովը խառնել. աս ըսածի մէջ՝ Պարտեցինի միւսեւորուն Հնա Պարտիրոսընը երկուշաբթի տարեցոյցը պաշտպանելու Համար 'ի շնորհուրդ 'Նիկողոս աղային՝, սակայն սիւսը, ժամանակը թէ էս անոր գլխուն տակէն էլած կրեւի ուս բանը. բայց ան օրերը դարապետ Աղային՝ տեսութեան յամանելը, ստոյգ եւ ամենատոյց է, եւ ան տեսութիւններէն ետքը աս փութորիկը փրժան է, սակայն առաջ օգտակարի չէ: Ինչ եւ իցէ, աս առանկ ըլլաւով, ըսել է քի շարժմ օրը միւսիկ Մ. Ռուսինեանին ու Գ. Մարտիրոսը Գրեցին կըլլան խառնել, եւ ան ալ ինչպիսի որ ըսեր եմ, երեքշաբթի օրը նորէն գաւ ու Հոգեւորական ժողովին Հնա խառնելու հրահրէր իր գլխուն տակէն. անկից առաջ՝ երկուշաբթի իրիկուն Օրթ ագեղ Մատթէոս Նիկողոսը կերթայ տեսնալու, որն որ աս բանին մէջ չէրգիծներուն գլխուն որ գրեցին է. բայց ինչն ալ Պարտիրոսըն պէս երեւի գէտ բան մը չէ կրցեր թելծնել. միայն լեզուին խաղաղարմը, Գրեգորեան տօմարը, ամենեւեռն անուշ փութիլը, յունեւոր արտեղծութիւն Բերեցեանի թութեղծութիւնը չէ ըսած ըլլալը, եւ բնական արտեղծութիւն մարման գնելը: Առաջ ամենեւեռն ալ Ռուսինեանը մէկի մէկի պատասխանելով Հասցեցոյցեր է՝ որ ինքը անոր պնդեալ գրեցը, չէ թէ Հնաբնա. ասոր փութիւն ու այն կերպին դարձնելու է ըսել է, Հնաբնա ասոր ըլլալը, տահա աղէկ կըլլար ըսել է, այսինքն սակ կարծիք մըն է ըսածին, եւ չէ թէ տօմարին մէջ փոփոխութիւն մը մտցունելու կամք: Ռուսինեանի ըսածներուն Պարտիրոսընի պէս Մատթէոս Նիկողոսի պէս էրբէ թէ չէ Հնաբնի. բայց մեզ ժողովին անհնալէ Գրեցը առանձին չէր կրնար տեսնալ, վարդ Պարտիրոսընը եկէք, աս ըսածն Երեւի՞ր՝ ժողովին խառնեցը կըսէ, ինչպէս որ Պարտիրոսըն ալ ըսեր էր, երկուսն ալ իրարուս թերան թաքսի պէս պատասխան կուտան Ռուսինեանին ու կը ծամբանէ Հնաբնեալ առաւունք Պարտիրոսընը կերթայ Ռուսինեանը, որ Սրբաբնութեան առեանին ներկայանայ ու իր Գրեցի կին ժողովը անոց Հնա վիճարարէ. կրնամայ Պարտիրոսընը անեւնալ, ու ժողովականները ամբողջ Հնա կը զըսնայ որոնք աս Նիւթի վրայ կը խօսին եւեթ ան տասներ. Ռուսինեանը Պարտիրոսընի աղջ կանւէ ու Եստերին մէջ ծայրը կընտրի ըստի, նոյն կէտին երկվորեկովը ցնցվածի պէս ժողովականները ամենը ասոր կէտին, ու աս զըսնալ Մատթէոս

Եղեկոսպար, ետեւէն Պարտիզպանի Գեորգ Եղեկոսպար, անոր ալ ետեւէն միւսները կարգաւ անեւնալ զուսնէն զուսն կըլլան ու կերթան ուրիշ տեղ եւ կը ժողովին, Հարկա կենեւ այս Նիւթի վրայ խօսելու, բայց չէ թէ ճշմարտութիւնը երեսուն Հանելու Համար, այլ Ռազմապետ պէս Իսպայէն անհիշելու ծայր մը փնտռելու: Պարտիրոսն ու Ռուսինեանը երբ որ միմեկ կը ծան, Պարտիրոսը քով կը Հրատարէ զԻսպայէնը, կերթայ ու կը հարցունէ, եւ ան Հրատարէնը այսօր Հնա եկայ՝ որ ասոց Հնա խօսիմ, ասոցն ուր էլան գային. անոցը մեզ մօտիկ ընել չէն ուզէր կոր կըսէ Պարտիրոսը, մեզ վառեցան, Գեորգոյն ժողովը ալ վառեցան Հաստատեց ընցաւ, ալ ասոր ժողովը ուրիշ բան մօտիկ չէր ընէր կըսել կոր, աս գրեւ ալ շարադրեցին ու Մատթէոս իրեւելցաւ որ հրատարակի կըսէ, ու օրինակ կը կարգայ Ռուսինեանին, ան գրուածքին մէջ աս ալ կայ եկեր. Հնչիւսիցե կ'աւ. Հնչիւս օր ժողովին ներկայացաւ, ու ան գրեցին մէջ գրածներուն վրայ արժեւորելով՝ անոնք ան առաւ. աս խառնեցը չէմ ընդունիր կըսէ Ռուսինեանը. Իրաւ եւ եկայ Հոգեւոր ժողովին ներկայանալու. ու անոց Հնա խառնել, բայց անոնք ձեգին փախաւ. ան է քի Հոգեւոր Հայրերուն պարսպանութիւնը. եւ անպէ մի մարդեր եմ, ըսէր չէր անոցը որ Հնա խառնէն ու իս Հնաբնեւոր՝ ան Գրեցը 'մարտութիւնն ու կը դարձնէին. արտաքան ալ չէմ գրածներուս. Իրաւ, եւ ոչ իսկ ան առաւ. իմ կարծիքն են անոնք, ու օրաւ ըլլալուն մասին իս չեւամոյցն չէ՝ պարտաւոր եմ զանոցը պաշտպանելու. Գրեց աղաւ էք ասանկ գրեցին, բայց եւ ալ աղաւ եմ ասոր գէտ գրեցին: Ասոր վրայ Պարտիրոսը՝ էյ աս Խոսքերը ձեգին, կուտակը. արդէն եւ խաղաղ խելած եմ իւր թիւններէն՝ որ արագորեւով զնէ այն գրէր իր լսողներէն մէջ կըսէ. Ռուսինեան ալ այսչափին զոհ ըլլալով կըլլայ կերթայ: Այն գաղափարն ալ, որուն նմանը չէր մէկ անգ մը անգամ չէ, մանաւոր ասանկ լուսաւորեալ գարու. մէջ՝ անիկի՝ որուն արտաքանը կըսէն աս Հոգեւոր Հայրերը, ասոց խօսիլ աղաւ եւ ոչ իսկ յայտնի մարգապետը կըդառապարէ կոր Հնաբն. մեր Հոգեւոր գաղափարներէ՝ ասոնիկ մարմանը որ գաղափարներն ալ զարմացին, նոյն իսկ Իսպայէնը ասանկ ըսչաւոր գաղափար կրկն շար ծերերը գրածին ասոց զըսնելու. մեզք որ Դանիէլ մ'ալ չէլար կոր գեմերին՝ Գրեցը խաղաղասկընաւ. եւ ուրիշ ընել ուղեւորին՝ Իրեւից զըսիլը գարնեւոր. բայց ասանկ Գրեցին մը աս տեղէն չըլլալու պիտի կ'աւ. արժէ Հնաբն Կարապետ Աղան՝ որ Սեւիմ զնչն ինչալով ու տեղը ըլլի զնչն իր մարդը անցնելով՝ Նուֆուս զեւալ ըսած է, աս մարդ չիկրնար իրեն գէտ գնել կամ խօսիլ, Ռուսինեանը կանչէր՝ աստաւ. արգիւիէր է՝ որ ըլլայ թէ ժողովեւրուն որոշմանը գէտ գրեցին յանգիւր, չէ նե օտաղ գէլ կըսէն իրեն. Հնա՞ ասել ինչ չէ, ալ աս որ գրեցին ըլլայ, անիկ պիտի գտնայ ու անոր ետեւան ժողով. Ռուսինեանը աս աստեղն աստեղներով, պարտաւորեցաւ ըրեան դիւաւալու, եւ իր պատին անգամ պաշտպանէն ան կենալու. Նիկողոս Աղան ալ աստեղներցիք եւ Կարապետ Աղան, ան ալ անիկին մը քաշէր եւ իր գանդաւանայը կը կրծէ. կըլլայ աստեղ միմեկ Մ. Օտեանը. ասոր Համար ալ Կարապետ Աղան պարտեցր եւ Ռուսինեանին՝ որ ըսէ իրեն, ան ալ ասին բան մը չըզէր աս որոշմանը գէտ. ասիկայ թէպէս անիկ վախ մը չունի. անոր պատուէրը մօտիկ չընէր՝ կը գրէ, բայց ծարր Ռուսինեանին գայնելու աս որ անիկ փութաւնով ըսին, կը վախալու ան ասոյմ գրեցին, որ խեղճին Զիւս Հաստեղան ըլլայ. բայց կրեւալ, այն փութիլ չիպիտի գտնայու երկուս, եւ ոչ հարկաւ պիտի պատուայ, այն ալ կարծեմ մօտ օրերու: Ասոր ժողովը անիկ մեզի կինայ գրեցին, որ աս տեղէն Հնաբն, ան աստեղն պատուէրէն մէջ կըլլաւովը Հնաբն. Գրեց պէտք է որ գրէ պէտք բան մը երկուս ու աղաւ կըրթով, եւ աս գրեցին լայնեանց քառանկ խառ.

1 Պարեան Կարապետ մարման է այս, զոր յիշեցինք վերեւ:

1 Տագարից Թոքոյային եւ Ռազմապետութեան Ռուսինեանին:

2 Պարտիրոսըն Գաղափարն է այս, որ ծանօթ էր նաեւ. «Գաղափարն անհնալով:

3 Նիկողոս Աղանն է այս բարեկամ Ռուսինեանին, 4 Պարեան Կարապետ մարման, Հայրը Նիկողոս Աղանն:

գախտութիւններն ու զարանները նշաւակէ, որ անոնցմէ խաբըններուն աշխուհները բացմիջ, ու տեսնան ինչեւս զարանն. անն, եւ զգուշանան մէյմալ Հոն ինչաւնէն, Ստանկ զի մը գրեւ որ մեզի իրեկէն նէ շատ ազնի կէնէր, որ երբ զէպէրն պարագայները պատահէ մը տան՝ ապաքարութեան հրատարակի, կամ մեր ստորագրութեամբ կամ սանց ատարա. գրութեամբ, ինչպէս որ կուգայ, ասով մեծ նաւայութիւն մը լրան կըլլայ Սպին, եւ Բարեկամացդ ալ Համայնք մը: Աս գէպէրն վայց որ տահա շատ մէկն մէջ զարանս բաներ իման ձեռք, որոնք. բայց անոր ալ զաւ ըստապէն կը խորոմ. Հոն Հիմա ժողովներուն կողմէն Յարեղայցին ու Ուղղափառութեան զեմ Մոսկովի մէջ հրատարակման արգելիքն օրինակը գինմէ,:

Նոյն այն, զոր թէլ մը վերեւ գրեցինք:

«Աս արգելքէն յայտնի կերեմ, ի որ Աղլային զատարարութիւնն ու ապագութեան ազատութիւնը նորէն ճանկերէն անցնուցած են այդ ժողովները, որուն համար Հարկաւ բողոքներ պիտի բլլան. բայց Միւհենտիսը իր զգուշան նարե տեսնալու համար, որոգէտեան շղարկ կրնայ ասին ետքը տանակ բաներ տակալել, բողոքադանդներուն Հէտ ջանիկաւ տակէ՝ անոնց ուղան զիբէրը տպելու, որոնք աւայսմ երեք հարցը օրինակ գրառաւ. Առտուածաշուշէ, եւ վնց Հազար ալ անոնց առաջիկերէն պիտի տպել տան, ուրկէ համա մեծ շաղկապներուց Միւհենտիսը, եւ իր Յայարանին ալ ապագային կարողութեն ապահովել՝ ազատ ապարան մը կըլլայ անոնց տպէն: Ինչաւը քանակիկն տպով, եւ ալ անկէ ետեւ ուղ ինչ ուղէ՝ կրնայ տպել Համարանայ:

Ողջ լիւրջ Գ. Պարտիզպան:

Սոյն նամակներէն յետոյ Գր. Օտեան փոքրիկ նամակ մ'եւս կ'ուղղէ ի. Պարտիզպանին, եւ երկար մըն ալ, Գ. Պարտիզպան. ասոնք են՝

22 Փետրվար Ըստ Լա 1855 ի սկիւտար «Պատուական Բարեկամ»,

Նախընթաց նամակս գիտեմ ի՞նչ խորին ու ցաւալի տպաւորութիւն ըրած եւ վազ: Գարեմ թէ կային այլ մէկ ընդ մանր մանր բաներ ապահովել, ինչ պարտ կարող երկարորեն ելա: Միայն որոգէտեան եղբայրը ըստ թէ պիտի գրէ մեզի այս բողոքայով, վայ անձար՝ երկու բան ալ եւ գրել ուղղցին: Հոգեւոր ժողովին Հալածանքը, զոր նպատակն որդիքն ու զաղարկութեան ջօրայտեմը, ինչպէս կերեւնայ, իր արդար գաղտնասան ընդօրինեցաւ իւրաքանչիւր փաստներէն լրագրեմ: Չեզի զգուշեցաւ կարեմէ այն յօգուտներն օրինակ: Մեր Հայոց մէջ ի՞նչ աղլայութիւն պիտի ընէ կամ ըստ, չեղիւմ, որոգէտեան պէտք եւ ուսնես որ մեկուսի կապիմ յաշխարհէ: Ի՞նչու յաշխարհէ անանկ աղլայութի մը մէջ, որի օրը . . . շունչով եւ ապահովանաւ — Հոգեւոր ժողովը խոստանալիք մը կը պահանջէ բոլոր աղլային տպարաններէն, որով ալ պիտի չեղիւնան ինչ եւ իցէ գաղտնի ինքնի (իրենց անուն եւ այս) Գիրքը, անարակ, յօգուտ եւայլն, տպել տաւան հասա նուութեան այս նոր Սրբաբնութեան աստեանին:

Ինչիւնեանը իսկին խոստանալիքն բոսորագրած ու ըլլած է. Ռուբենը, Առաքանը, Մեհենտիսը չ'են աւան, այլ պիտի չ'ստան. զոյգ աս չեզիւմեմ . . . :

Ի՞նչ կըստ գու ասոնք . . . :

Ողջ կոյ

բարեկամք Գ. Ս. Օտեան:

10 Փետրվար 1855, Իւրեղտար:

«Արժանապար Եղբայր Սիրեանալ Ե Սրտե: Հարաւանալուին Գառազու թեան զպէրն ընդգէմ Լուսաւորութեան Սպին:

Պատուակը վերցու, կըրին գիմակ պատուեցաւ, եւ բուն միտքերին ինչ ըլլալը յայտնեցաւ, մէ Յարեմայն, մէ Ուղղափառութեան, եւ մէ իսկ Ռուստիանայ խորհուրդին զեմ է կ'երբ ունեցան տակը, ինչիւնին կամ կատարութիւննին, այլ նոյն իսկ Սպին ըստաւորութեանը զեմ. զիտեք որ քանի մը տարիէն ի վեր Սպին մէլ ալ խորհրատարն երեսն թէլ շատ գրիշներ երեսն կըլլաւին ի խոր խորովման էին այն տե: Գլուխներուն շարտարարէր սերտերը. որոգէտեան ինքն եղան տեղերին անարժ Կեցած, քայլ մը առաւ գայած ինչ, հասարակութեան մէկն գրիշներ կըլլան՝ զիտեք կանցին զոր. առկալ զարկաւ. լէին քաշը, կուպին, բայց թոյլը ներքինին եր, զուր թուական լէին Համարանայ, յարմար առթի եւ ժամանակի մը կըսպանէին՝ որ այն սրտերուն թոյլը գուր թագին, ու հասարակութեանն իրենց ոխը հանմ. զիտեք որ կըրին սին անանցանկէ է. երկեք ու երկիր կանցին, անոնց ոխը շանցին, քառասուն տարուն Հինգան իմ ալ ըլլալ, պատահ մը զանաւորան պեմ կենէ հոգով մորմնով կըլլատուն այն ոխերին հանելու. ահա ասանկ իտականներուն ձեռք անանկ յարմար առթի եւ ժամանակ մը անցաւ՝ որուն իրենց ալ լէին յուսար. առաջի միտակ ոխերին հանել ըստակին ի սեպելով, Ռուստիանային կատարութեան փոխիցաւ, ու Սպին Հիմ փոքրել. եւ արմատ լորցցին ու ըլլան իմ եղան: Յարեղայցին եւ Ուղղափառութեան զեմ Մոսկովի մէջ զրգմ արգելքն որ մեզի իրեկէն, Հոգեւոր ժողովը անով ալ գոհ չըլլալով, Կարողաւ լայնի (Պայեան) մեղեցիկ Ռուսիաներին եւ անոր կատարիցներուն թեաններն բանալ իտալիին ալ Հըրեք ինքնով, գող սիրտը գող, վախերուն որ չըլլայ թէ ինչու տպովն կուլմ մը իրենց անիւրաւութեան զեմ բողոք մը հրատարակի, ասոր ալ առկին ասնելու: եւ միտակներն բոլոր գրիշներն մեկն վերելու: եւ Սպին լայն մարելու համար՝ անցան Հինգալարթի կամ Ռ. Բրաթի օրը Պարտիզպան թէլ Եղբայր մը կըրն ալ Միւհենտիս Բօհաննէս Աղլային, որով կըհրամայէ՝ որ սյունահետեւ մէ մ'ալ առանց Պարտիզպանն ու Հոգեւոր ժողովին գիտութեանը ներքին զուսեն բան մը չի տալ. ասոր համար խոստանալիք մըն ալ ուղեր է իրմէ, որուն օրինակն ալ զատ թուղթով մը ան գրին մէջ գրեւ է. Միւհենտիսը թուապահան մը ինչուրեւ ասոր, եւ այն ալ զվան խոստանալիքն ալ տալիք շունչ. որոգէտեան մէջ զըրված ներքին գուրեն բառեր, յայտնի իր մեղքերը կապելու համար են. Մ. Օտեանը աս զարմանանքն ինչուրեւ Գրեք Յէր Բօհաննէսին՝ Հետ վիճան տանը, Միւհենտիսին բազմեւս ասաններն Հետ ըրած կամ ընելիք ջօնիկաւ ըստն եր անոր, ան ալ հարկաւ հոգեւոր ժողովին ըստն կըլլայ, եւ անոր վայ ալ գիրք կուգայ Միւհենտիսին: Ասանկ մէջ մէջ գիր ալ միւս տպագրիչներուն կըրնից, անոնց մէջ Սրապեանն ու Ռուբենը ասանկ սենեւ մեք լէնը կրնար տալ կտեռն, մեզի կըլլան. միայն նոր տպագրապետ իսկիւնեանը՝ ամենախիտագէ ծառայողն ամեն հրամանիկ կատարելու պատարան եմ ըսելու. կըրպով ասանց ժամանակ անցանքն ինչպէս կըստանալիքն այն խոստանալիքը ու կը մասու ցանէ Հոգեւոր ժողովին:

Ողջ լիւրջ Գ. Պարտիզպան:

Ի իսկուտարի Ս. Յալ կեղեցու պատերներն եր այս, անպիմ էր Հոգեւոր ժողովն, եւ 1856 Ս. Մանուկաբաւութեան խորագիր խուրմն անգամներէն եղաւ: Յ. Վ. Թ.

1 Այն ասանեւս Աղլայական գնապիւք Կ. Պարտիզպան:

ԲԷԼԻՆԻ ՄԻՈՒՆԻՍԻՏԵՏԵՏԻ ՏՐԱՄԱՐԱԿՈՒՄԱՆ ԱՅՆ ԳՐԱԹԻՒՆԸ ՀՅՈՒՆԵԱՆԸ ԵՆՅՈՒՆԹԵԱՄԲ, ՈՐՈՒՆ ԲՈՒԼԸ ԿՐԵԻՄԻ ԻՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

“Grâce aux intelligentes et libérales mesures du gouvernement de la Sublime Porte, l'instruction morale et intellectuelles des populations chrétiennes de l'Empire a pris, depuis quelques années un essor vraiment remarquable. Les Grecs au premier rang, les Arméniens après les Grecs, puis les Bulgares, ont fait les plus louables efforts pour suivre le grand mouvement d'idées qui envahit l'Orient. Ils ont fondé des écoles, formé des maîtres, adopté de nouvelles méthodes d'enseignement et traduit un assez grand nombre d'ouvrages. La plupart des ouvrages classiques français se trouvent dans leurs bibliothèques, un grand nombre de jeunes gens ont fait leurs études dans les capitales de l'Europe, et plusieurs d'entre eux rendent des services appréciés, soit comme interprètes, soit comme médecins, dans les armées alliées et dans les Hôpitaux.”

“Les Arméniens — nous ne faisons aucune distinction de sectes, — les Arméniens se font remarquer en ce moment, par un redoublement d'activité dans leurs entreprises littéraires. Ils comprennent qu'ils ont un rôle à jouer et qu'il est de leur devoir de se tenir à la hauteur de l'avenir que leur réserve la sage tolérance du gouvernement impérial Ottoman. Pour propager ces idées, les Arméniens ont fondé des journaux partout où se trouvait un noyau de leur nation, à Vienne, à Venise, à Calcutta, à Tiflis, à Smyrne; Constantinople en compte deux, le *Medjmoura-i-Havadis* et le *Massis*, le premier n'ayant d'arméniens, il est vrai, que l'esprit et les caractères, et ayant adopté la langue turque. Cette liste s'augmentera prochainement par l'apparition d'une nouvelle publication périodique.”

“Les ouvrages empruntés à la haute littérature française sont nombreux. Mais quelques hommes intelligents ont pensé qu'il était de leur devoir d'éclairer la masse de la population; sans interrompre des travaux plus sérieux, ils ont voulu écrire des livres élémentaires. Le Docteur Roussignan, de la Faculté de Médecine de Paris, vient de publier un almanach; ce petit livre a obtenu un succès assez considérable, l'almanach, c'est le pain à bon marché des intelligences. Un autre livre a paru récemment aussi, une Grammaire de la langue arménienne moderne. Sans toucher au fond et au génie de la langue, les auteurs ont cherché les moyens de l'épurer, de la civiliser, pour ainsi dire. Rien de plus simple et de plus utiles que ces deux ouvrages. Cependant ils ont trouvé la proscription là où ils auraient dû trouver un appui. Bien loin de nous la pensée d'attaquer une décision émanée des hautes autorités religieuses, mais on nous rapporte que les auteurs n'ont pu même faire entendre leurs réclamations, qu'aucune explication ne leur a été donnée, qu'ils n'ont aucune idée des passages incriminés. Si ces faits sont exacts, et nous avons quelques raisons de le croire, ces faits sont regrettables. Nous pensons que le Patriarche arménien non-uni et son Conseil, n'auraient rien perdu du respect qu'inspire leur caractère s'ils avaient

donné leur approbation au livre de M. Roussignan et à une grammaire due à la collaboration de plusieurs hommes de lettres désignés par les Conseils religieux et Civil du Patriarchat lui-même pour travailler à la propagation de l'instruction parmi les Arméniens.”

Օսմանեան Կառավարութեան իմաստուն եւ ազատական միջնորոշած շնորհիւ քանի մը տարուան մէջ, Պետութեան Բիւրօստեայ Հասարակութիւնները սկսան են մեծ թափ մը առնել իմացական եւ բարոյական կրթութեան մէջ, Նախ Յիշերը, յետոյ Հայերը եւ ապա Պոստ կարները, ամենագոյնի վաճառք առնեցան Հոստեւելու գաղափարներու այն մեծ շարժումին, որ Արեւելքը դարձրէր Անոնք պարօրոյն բացին, վարդապետներ Հասուցին, դաստիարակութեան եւ դաստանգութեան նորագոյն եղանակները ընդունեցան եւ բաւական չնոսով ալ դարձին Թարգմանեցին, Քրասայի դասական Հնդկականութիւններէ մեծ մասը կը քննարկ ստոր անոնք Մասնագիտականներէ մէջ, եւ բազմաթիւ երեսփարաններ իրենց ուսումը եւ բարոյական մայրաքաղաքներուն մէջ առան, այժմ, իբրեւ Թարգման եւ իբրեւ բովիշ գիտնականի Նուսայութիւնները ի մասունքանէն դաշնակի բանակներու եւ Հիւանդանոցներուն մէջ:

Հայերը, (որոնք մէջ կրօնական ու եւ խորութիւն չենք զննել), նշանաւոր են այժմ գրական ապագայի մէջ իրենց ունեցած գործունէութիւնով: Եւ Հասարակ Շինմ, թէ երբ մը ունին կատարելու եւ պարտաւանդութիւններն եւ զանալ Հասարակ այն ապագայ բարբորութեան, զոր կը մերապահեն իրենց Օսմանեան կայս. Կառավարութեան խաչական թիւղաւորութիւնը, իրենց այս գաղափարները տարածելու Համար Հայերը թիւթերը Հիւնեցին Հան ուր իրենցմէ մաս մը կը գտնուի, ինչպէս Ջուրիւնեան, Վիեննա, Վիեննայի, Նախկին եւ Քիւիշիւն, Կ.Պոլսոյ մէջ երբեք Հասարակ, Մեհմետալը Արեւելք եւ Մարմէ, որոնք առաջինը միայնով եւ գրեթէ միայն Հայ եւ, իսկ լեզուով թուրքը: Բիշ, առանձնէ առաջին այս թիւթը պիտի բաժանապատիկ, նորանոր պարբերական Հրատարակութիւններով:

Բազմաթիւ են Քրասական բարձր գրականութիւնն փոխ առնուան Հայերն սերտները: Սակայն քանի մը ինչ-լորի աճելու իրենց պարտք ստեղծել. լուսաւորել նաեւ Հասարակ ժողովուրդը, եւ առանց կատելու առիթ լուրջ աշխատանքին Հրատարակել, ուղեքին նաեւ գրե՛լ ժողովրդական կիրքեր: Ըստ այժմ՝ ստըթոր Ռուսական, որ վկայաւոր եւ Պարբեր բովիշական Համալսարանէն, այս օրերս Հրատարակեց Յարեցոյց մը, փորձի կիրք մը որ շատ մեծ լարելութեան արժանացաւ եւ Յարեցոյց մը՝ արգարեալ իմացականութեան դիւրացին Հայն է: Հրատարակուեցաւ նաեւ ուրիշ գիրք մը, որդի Հայերն լեզուի Համար Գերաս կանոնութիւն մը, որուն Հնդկականութիւնը ուղեքին ինչ-պէս ինչ-պէս պիտի լուրջ, զայն մարմէ. պարզ խօսելով՝ զայն քաղաքականութիւնը:

Ստեղծ աւելի պարզ եւ շահեկան Հրատարակութիւն չէր կրնար ըլլալ. սակայն՝ անոնք պարտաւանդութիւնն ունեն, ուր պարտաւանդութիւն գտնուել. երբեք Հեռի մինչ յարեցոյցը կրօնական բարձր իշխանութիւններու ծոցէն ելած որբու մը գեղմ, բայց մեղք Հայտարարուեցաւ թէ այդ Գերասականութեան Հնդկականութիւնը լսելի չեն կրնար ընել իրենց ձայնը, իրենց արգարք բողբը, թէ ո՛ր եւ է բացարձակութիւն մը արտաւ չէ իրենց, եւ թէ իրենց դրքին մէջ վատնագար կարծեալ կէտերն ընաւ եւ ընաւ. տեղեկութիւն չուին: Եթէ իրաւ են այս եղեւթութիւնները, որոնց առաւ ըլլալուն պատճառ, մը չունենք: շատ ցաւալի են ստեղծ:

Մենք այդպէս կը կարծենք թէ Հայոց Պարբերական իւր ժողովրդները իրենց վայելած յարգանքն բան մը կորուստ չէին ըլլար, առաւով իրենց Հասարակութիւնը Ռուսականի դրքին եւ Գերասականութեան մը, զոր յարեցոյցն են խու մը մը

գրադատ անձեր, նոյն իսկ Հոգեւոր եւ Գեղարգոյն ժողովներէն որոշուած անձեր, որոնց նպատակն ուղղւելու է, բայց Հայեւրոն մէջ ծառայելու ուսումն եւ կրթութիւն:

Աւերորդ եւ ըսել, թէ Հակոբակ այսչափ ջերմ եւ զորաւոր պաշտպանութիւններու, Ռուսիներէն Ռաշտրապետներն եւ Տարեցւոյն, հազել փորձաթիւ համակրողներ մը միայն ունեցան եւ ծնուցին մեծ հակառակութիւններ իրեն դէմ, իրեն՝ որ այնպէս կը համարձակէր (եղով) լեզուի եւ ամմարի խնդիր մը յարուցանել, անոնց դատաւոր օրէնքներն եւ աւանդութիւններն ըստ քմաց խախտելով եւ փոփոխելով: Ռուսիներէն գործերն՝ այո, մեկդի նետուեցան իբրեւ գայլթաղական եւ հակակրօնական հրատարակութիւններ, բայց ժամանակ անցնելով, յորդոհլ սկսան, եւ հետզհետէ յառաջ բերին աշխարհաբարեաններու այն մեծ հրոսակը, որ արդէն Կ.Պոլսոյ Հայ մամուլին տէրն եղած էր, եւ որուն գլխաւոր ուղղութիւնն եւ գրչալիքն ալ տարիներ վերջը՝ եղաւ մեծանուն եւ բազմապատկան Հ. Արսէն Ա. Աւանան՝ (այժմ Ախնէպալի Մխիթարեանց Միաբանութեան Արքայայտ Արքեպիսկոպոսը), իւր քննական քերականութիւնները՝ որքէ՛ն ունիւնէ՛նք իւր անուն հսկայ եւ հոյակապ գործով:

Եւ այսպէս Ռուսիներն, մեր արդի աշխարհաբար լեզուին զարգացմանը սատարող կարգապահներէն մին եղաւ, թէեւ՝ ըստ իս, լաւ կ'ընէր՝ որ ելլել փոխանակ նոր լեզու մը շինելու, ջանք ընէր աշխարհաբարը բոլորովին ձուլել գրաբարի վրայ, որուն խիստ քաջահմուտ էր, եւ առ այս՝ նախապէս ուսումնասիրէր մեր գաւառաբարբառները, ինչպէս իրմէ առաջ 1852ին սկսած էր ընել Կովկասցի անուանի Հայ բժիշկ մը, Յարութիւն Հախվերտեանց իւր յիշատակաց արժանի Սոյեմ-Կուլչոյով,¹ Կովկասեան գաւառաբարբառի այն հիմնալի ուսումնասիրութիւնով, որ աւելի լուրջ ուսումնասիրութիւններու մայր պիտի ըլլար տակաւ եթէ անցում մահը վրայ չհասներ 1861 Նոյեմբեր 17ին:²

(Հարանայիւն)

Թ. Տ. Ա.

¹ «Կրօնայի Հայոց Ախնէպալի», 1863 էջ 86 եւ «Սոյեմ-Կուլչոյով» լուս գրած աշխատասիրութիւնով Գեղարգոյ Հախվերտեան: Մոսկովա, ի տպարանի Ալաքիմովոյ Գոտիէ, 1852:

² «Կրօնայի Հայոց Ախնէպալի», Բ. Տարի, թիւ Ժա, Նոյեմբեր 1861, էջ 885:

ՄԱՅԻՆ ԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՅԻՆ ՄԱՅԻՆ ԿԱՐԻՔԻ ԵՒ ՄԵՍՐՈՒՅԻ ՎԵՐԵՐՈՅԵՆԻ
ՁԵՒՆԵՍՈՒՆ ՈՒ ԵՐԵՍԵՆԻՆԻ ՆՈՐԱՆԵՐԻՆԻ

ԵՒ

ՄԱՅԻՆ ԹԵՐԻՍԻԱՆԻ ԵՒ ԳՈՐԻՆ

(Հարանայիւն եւ Վերսէլ)

7. Կորին եպիսկոպոս, «աշակերտ երանելոյն Մաշթոցի» (Ղըք. Փրպ. Դր. Ա. ԳԼ. Ժ, 38—39). թէպէտ ինքը միւս աշակերտ տակիցներուն մէջ «կրօնագոյն» (Կոր. 8) էր, սակայն այսու ամենայնիւ Վրաց եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր Ս. Սահակ կաթողիկոսէն, «եւ իմ անարժանիս՝ եղեալ ի կարգ եպիսկոպոսութեան վեճակ» (Անդ. 26): Երբ Ղեւսնիք եւ Կորին ընցին թէ՛ Յովսէփ եւ Նիքիէ Կ.Պոլիս գնացեր են, իրենք ալ «յիւրեանց կամաց ելին առ Նոսա ի Բիւզանդիոն... որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մարտիրոս եպիսկոպոսն Բիւզանդացոյց» (Մով. Խոր. Կ. 544—45): Գրած է «Պատմութիւն վարդապետի մահուան առն երանելոյն սրբոյն Մեսրոպայ Վարդապետի» (Վենետիկ 1894), ըստ հրամանի Յովսէփ կաթողիկոսին եւ քաջայեր յորդորմամբ իւր ընկերակցաց եկեղ ճասնէր առ իս հրաման առն միայ պատուական՝ Յովսէփ կոչեցելոյ, աշակերտի առն այնորդի (Մեսրոպայ)՝ եւ ընդ նմին այլոց եւս քաջայերութիւն աշակերտակցաց մերոյն վարդապետութեան» (Կոր. 8): Ղազար Փարպեցի (Դր. Ա. ԳԼ. Ժ, 38. Ժը, 114) երկու տեղ կը յիշէ այս գրուածը: — Հաստ հաւանորէն ինքն եւ թարգմանած յունարէն լեզուէ թէ Ազաթանգեղոսն եւ թէ Փատարոսի Ռուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց գիրքը, մեծ նմանութիւն ունի գնուելով այս կրկին թարգմանութեանց եւ իւր յօրինած մատենան մէջ:

8. Մովսէս եպիսկոպոս Վրաց աշխարհիկ. Կորին կը գրէ՝ թէ «յես ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցելոյ, հոգի մոռ արկանէր սիրելին Քրիստոսի (Մեսրոպայ Վարդապետ) եւ վասն բարբարոսական կողմանէն (Վրաստանի), եւ առնորդ կարգեալ նշանագիրս վրացերէն լեզուի, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեառնէ: Գրէր կարգէր եւ օրինաց յարգարէր. եւ առնորդ ընդ իւր զամեն լաւագոյնս յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ գնայր իշանել ի կողմանս Վրաց, եւ երթեալ յանդիման լինէր... եպիսկոպոսի աշխարհին՝ Մովսէս» (Անդ. 25) Նոյն-

